

ASUPRA AVATARURILOR UNEI CETĂȚI MEDIEVALE: JDIOARA ANILOR 1548-1658.

Ligia Boldea

Cuvinte cheie: *Banat, cetate, Jdioara, danie, zălogire*

Keywords: *Banat, fortress, Jdioara, bequest, mortgage*

Istoria Banatului medieval a fost marcată de vicisitudinile unui ținut de graniță, aflat în permanență la confluența unor interese și conflicte de natură politico-militară, ce i-au solicitat în repetate rânduri resursele umane, materiale și militare. Bază de atac sau culoar de pătrundere a asalturilor externe, Banatul a funcționat ca o placă turnantă a granițelor sudice ale regatului maghiar, ulterior ale principatului Transilvaniei, fapt pentru care factorii de putere au întreprins toate acele măsuri menite valorificării potențialului strategico-militar al acestei zone cuprinse între Dunăre, Mureș și Tisa.

Crearea comitatelor, forme teritorial-administrative inspirate din modelul occidental, a fost doar un prim pas, nu însă suficient, în trasarea unei identități medievale ce a presupus cumulara în aceste formule a atribuțiilor administrative, fiscale, judecătorești ori militare delegate de puterea centrală unor demnitari înzestrați cu întreg apanajul corespunzător funcției. Rând pe rând, Timișul (1177), Cenadul (1197) și Carașul (1200) au trasat areale bine definite la începuturile existenței lor, pentru ca mai târziu (secolele XIV-XV) o serie de incertitudini în ceea ce privește limitele teritoriale și atribuțiile subsumate demnităților să creeze o imagine oarecum confuză în ceea ce privește spațiul bănățean, incertitudini deseori remarcate în documentele vremii. Semnificativă, fără îndoială, pentru istoria ținutului a fost și crearea Banatului de Severin, problemă încă disputată în istoriografia românească. Constituirea lui s-a produs într-o perioadă de mari tensiuni politice în întreaga zonă, cauzate atât de raporturile încordate dintre Ungaria catolică și Țaratul Asăneștilor, polarizator al unei solidarități general ortodoxe constituită și din români

nord-dunăreni, cât și marea invazie venită din stepele asiatice, care a lovit în 1241 și aria de locuire a românilor. Nevoia închegării, într-o zonă atât de instabilă, a unei structuri administrative și militare bine consolidate s-a impus de la sine pe parcursul veacului al XIII-lea. *Diploma Cavalerilor Ioaniți* vorbește despre existența, în 1230, a Țării Severinului, în timp ce din anul 1233 datează prima atestare a unui ban de Severin în persoana lui Luca sau Iula. Cu toate acestea, se apreciază că de-abia din 1260 se poate vorbi cu adevărat de această instituție administrativ-militară, de vreme ce în deceniile anterioare regalitatea a fost nevoită să recurgă la ajutorul Cavalerilor Ioaniți (în 1247) sau al baronilor regatului (în 1260) pentru apărarea granițelor sudice ale regatului, fapt ce sugerează inexistența în regiune a unei asemenea forme de organizare și apărare. Ineficiența celor două variante defensive a determinat în final constituirea Banatului de Severin ca instituție regală plasată în subordinea unui înalt demnitar care, odată cu evoluția regatului maghiar și sporirea amenințărilor ce planau asupra liniei dunărene, și-a extins autoritatea și asupra regiunilor centrale ale Banatului.

Crearea comitatelor și a Banatului de Severin nu ar fi fost însă suficientă pentru menținerea sistemului de apărare în întreaga zonă; indispensabile se vor dovedi cetățile ce au împânzit Banatul într-o adevărată rețea de fortificații. Piloni principali ai sistemului medieval militar, cetățile au fost înzestrate cu garnizoane sub comanda unor castelani sau căpitani subordonați direct regelui sau unor comandanți numiți de către acesta, constituind în același timp elemente de echilibru politico-militar dar și social în regiune. Atestate începând cu secolul al XIII-lea, numărul lor va spori pe parcursul secolelor XIV-XV, un aport substanțial la ridicarea, întreținerea sau deservirea lor militară avându-l oamenii locului, în frunte cu elitele sociale românești, într-o succesiune de generații ce au dezvoltat același model existențial adaptat timpului și locului. S-au impus, în primul rând, puternicele cetăți de la Severin și Timișoara, doi poli însemnați ai sistemului defensiv al Banatului medieval, cărora li se vor adăuga în zona de deal și de munte cetățile de pe linia Dunării (Orșova, Cuvin, Horom, Pojejena, Sf.Ladislau, Peci, Dranko, Svinița, Ogradena, Gureni), de pe cursul inferior și mijlociu al Timișului (Caransebeș, Lugoj, Jdioara, Turnu Ruieni) sau din zona centrală a Banatului (Mehadia, Carașova, Ilidia, Bârzava, Cuiești, Bocșa).

Desprinsă din armătura sistemului de apărare a Banatului medieval, existența cetății Jdioara s-a subsumat realităților și necesităților ce au decurs din însăși natura rolului ce i-a fost atribuit în epocă. Regăsim astăzi ruinele cetății poziționate la aproximativ 1 km NE de satul Jdioara (comuna Criciova, jud. Timiș), în locul numit „Dealul Viilor” sau „Dealul Cetății”³, ea fiind situată pe rama sud-vestică a Munților Poiana Ruscăi, la confluența cu valea Timișului⁴. Ridicarea fortificației de la Jdioara de către regalitatea maghiară s-a legat, cu siguranță, de nevoia de impunere a autorității regale în mediul feudal românesc din zona înaltă a Banatului medieval. Radu Popa propunea includerea cetății regale de la Jdioara în hotarele districtului Caran, bazându-se pe faptul că, în documente, castelanii de aici au avut rolul de reprezentanți ai puterii centrale în district⁵. În opinia lui Engel Pál⁶ însă și a lui Adrian Andrei Rusu⁷ cetatea a fost centrul fortificat al districtului Lugoj, atestat documentar începând cu anul 1385, în timp ce cetatea își are începuturile în a doua jumătate a secolului al XIII-lea sau în prima jumătate a secolului al XIV-lea. Probabil că întrepătrunderea districtului Caran cu districtul Sebeș, petrecută probabil în cursul secolului al XV-lea, a determinat această mutație, partea de NV a districtului Caran fiind inclusă în districtul învecinat al Lugoșului, în timp ce restul a ajuns să facă parte integrantă din districtul Sebeș, ulterior Caransebeș.

Ca structură arhitectonică și de apărare, cetatea Jdioarei a fost zidită pe un platou cu trei pante abrupte și acces doar dinspre vest, pe valea Timișului. Incinta cetății este una poligonală, cu una din laturi extrem de scurtă, un pentagon cu colțurile rotunjite⁸. Prin dimensiunile sale reduse, de 40 x 22 m (în total 800 m²), Jdioara s-a numărat printre fortificațiile de mai mici dimensiuni ale zonei, având doar două turnuri interioare, unul mai vechi, dreptunghiular, pe latura de SE și un donjon ridicat ceva mai târziu (în secolul XV) pe latura vestică, de formă pătrată⁹. A. A. Rusu consideră că, la fel ca și în cazul altor cetăți, și la Jdioara ar fi existat un pod ridicător peste șanț, nu neapărat atașat unui sistem de poartă. Ca sursă de aprovizionare cu apă se pare că cetatea ar fi avut o cisternă proprie¹⁰.

Documentar, cetatea Jdioarei apare atestată odată cu anul 1320¹¹, însă este foarte probabilă zidirea ei în perioada anterioară, nefiind excluse chiar deceniile ce au urmat marii invazii din anul 1241. Încercând o analiză a modalităților de denominare a cetăților medievale A. A. Rusu a derivat numele cetății inițial din *zsidó*= păgân, ulterior însemnând și evreu în limba maghiară¹². În terminologia documentelor, modalitățile de referire la

această fortificație au variat, uneori atribuindu-i-se chiar și apelative oarecum improprii, ca cele de *arx*, *arcis* (cu sensul de fortificație, cetățuie), chiar și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹³, sau de *castellum*¹⁴. Aceste cazuri sunt însă foarte puține căci, în majoritatea covârșitoare a documentelor, Jdioara apare ca și *castrum*, formulă care acoperă cu mult mai multă acuratețe poiful real al fortificației în cauză.

Destinul Jdioarei a fost, de la bun început, cel al unei cetăți regale, aflată sub jurisdicția banului de Severin, ulterior a banului de Caransebeș și Lugoj. Formula de *castrum nostrum*, posesivă în litera și spiritul vremurilor, exprimă o realitate ce a acoperit mai bine de trei secole, de la primele atestări documentare și până la mijlocul secolului al XVII-lea, căci regi ai Ungariei sau principii ai Transilvaniei, uzitând de dreptul de proprietate deplină au donat sau zălogit cetatea și pertinențele sale având, fără excepție, conștiința unui bun al puterii. Chiar și Mihai Viteazul, înstăpânit pentru scurtă vreme în fruntea principatului transilvănean, avea să facă apel la aceeași formulă de adresare atunci când, în 18 februarie 1600, înnobilând pentru merite militare familia Ciocănești, se referă la Gheorghe Ciocănești ca la *castellani arcis nostri Sidouar*¹⁵.

Cu siguranță că domeniul cetății s-a constituit în timp, discutabilă fiind încă în istoriografia românească succesiunea evenimentelor, căci fie că cetatea s-a născut în domeniu, fără a-l genera (opinie susținută de Engel Pál), fie că ea a premers domeniului¹⁶, în fapt ambele ipostaze fiind întâlnite în epocă. În cazul Jdioarei un răspuns concludent în conținutul său nu se poate da, căci sursele documentare nu reflectă decât următoarea realitate: în 1320 este atestat întâia oară castelanul cetății, în 1378 este pomenit prima dată castrul Jdioara, pentru ca din 1444 să dateze primele informații legate de pertinențele cetății în număr de 47. Fără îndoială însă că o cetate fără un domeniu aferent nu ar fi reprezentat o soluție viabilă în epocă, deoarece ea nu s-ar fi putut întreține în mod normal, recurgând la soluții de forță pentru a se aproviziona, ceea ce ar fi putut determina o serie de tulburări în zonă. Or, unul din rolurile esențiale ale cetăților era tocmai acela de a genera stabilitatea politică internă, ele fiind atât module de putere cât și baze militare. Subscriem opiniei potrivit căreia deținerea unei cetăți însemna, simultan, posibilitatea de manevrare a veniturilor umane și materiale, reprezentând atât o rezidență excepțională, cât și un semn de mare prestigiu ce a decurs direct din favoarea regală¹⁷. Știm efectiv că Jdioara cu domeniul său au reprezentat o recompensă la care puterea

centrală a recurs în varii rânduri pentru a răsplăti credincioase servicii ale unor înalți demnitari ai regatului sau principatului, cazuri concludente, în viziunea noastră, fiind cele ale lui Iancu de Hunedoara și Ioan Pongrácz, ambii donați de regalitate în perioada cât au fost voievozi ai Transilvaniei, sau cele ale beneficiarilor donațiilor princiare: Ștefan Tompa și Paul de Keresztesy, bani de Caransebeș și Lugoj, Sigismund de Sarmasaghi, comite de Turda sau Ștefan Ioșica, postelnic și apoi cancelar princiar.

De importanță majoră a fost și apariția târgului (*oppidum*) Jdioara, a cărui primă mențiune documentară datează din anul 1478, organizat probabil în baza mai vechii legislații instituite de Vladislav I potrivit căreia, o dată pe an, lângă castelele regale se iniția un târg care avea ca obiect transformarea în bani a animalelor colectate cu titlul de dări, tranzacționarea de variate produse sau chiar desfășurarea unor adunări districtuale. Tot în același an a fost semnalat și satul subcastrens al Jdioarei¹⁸, considerat a A. A. Rusu ca înscriindu-se în așa-numita categorie a „satelor de serviciu” care aveau prestații specifice constând în mici reparații, aprovizionarea cu lemne, alimente, lucruri pentru care nu se cerea implicarea satelor aflate la periferia domeniilor¹⁹. Cât despre pertinențele cetății (posesiuni și predii), inconsecvența documentelor ne oferă o imagine parțială a ceea ce domeniul Jdioarei a cuprins în realitate. Cea mai completă informație ne parvine dintr-unul din documentele anului 1444²⁰, an în care cetatea și domeniul său au fost donate lui Iancu de Hunedoara, prilej cu care au fost enumerate 47 de nume de sate aparținătoare: *Alsogauosdia, Felsewgausdya, Wizzag, Ohaba, Barthfalwa, Gedefalwa, Bozyas, Felsewborzows, Ohaba circum fluuium Ozasthye, Cheba, Legetes, Felsewlegetes al nom Chyura, Zeepmezew, Krychowa, Zederyes, Pathak, Ewthalom, Fykow, alter Pathak, Perleve, Felsewbenyes, Alsobenyes, uterque Hegyeres, Dobraucza, Ohaba, Janusfalwa, Korbul, Zelistye, Dragmirfalwa, Olosag, Zekes, Zoldabag, Porhoba, Fwthfalw, inferior Borzaws, Ohabadedyer, Ohabychapenes fluuium Zederyes, Zeliste, Stuka, Budfalwa, Zlatina, Kriuina, Lupulfalwa, Lewrynychye, Welkfalwa, uterque Hamardia și Chynka*. Este, de altfel, unicul exemplu de acest fel cunoscut nouă căci, deși în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și în prima jumătate a celui următor cetatea și domeniul său au făcut obiectul unor danii și zălogiri succesive (problemă care constituie centrul de greutate al studiului nostru), în nici unul din documentele aferente nu s-a mai detaliat ansamblul stăpânirilor sale, arareori ele fiind punctate, în contextul unor contestații iscate de probleme

de stăpânire. Se mai poate adăuga, totuși, încă o informație cu caracter general însă, potrivit căreia familia nobilă română Lojica, originară din ținutul Jdioarei, a deținut la sfârșitul secolului al XVI-lea și în veacul următor circa 60 de sate în regiune²¹. Dat fiind gradul destul de mare de stabilitate al formelor de stăpânire funciară în spațiul Banatului montan medieval²², specific nucleelor familiale nobiliare sau proprietăților regale sau princiare, putem presupune că în această cifră au fost incluse pertinențele semnalate în 1444, cărora li s-au adăugat în timp alte câteva posesiuni (de exemplu, Nădrag și *Sidimirfulva*).

Politic și militar, istoria Jdioarei desigur că s-a circumscris îndatoririlor presupuse de statutul său de cetate regală, angrenată împreună cu resursele sale umane și militare în susținerea eforturilor de apărare a ținutului. Memoria documentelor reține însă puține referiri directe asupra rolului individual al cetății în arealul bănățean²³, fapt care nu poate să surprindă de vreme ce întreg sistemul de apărare al Banatului a funcționat cel mai adesea ca un angrenaj în cadrul căruia fiecare din părțile sale componente și-a aflat locul și rostul. Doar numele câtorva dintre castelanii cetății au străbătut timpul, cu toată desfășurarea de mai bine de trei secole de la prima atestare documentară a unui castelan de Jdioara, în persoana lui Dionisie Széchy²⁴ (între anii 1320 și 1325, el deținând și castelania de Mehadia) și până la cedarea Banatului de Caransebeș și Lugoj către otomani în 1658. Astfel, documentele îi mai pomenesc pe Sigismund de Losonczy (în același timp și ban al Severinului) în anii 1419²⁵, 1421²⁶ și 1424²⁷, pe aleșii Francisc *Paruo* și Ioan *Literato* în 1440²⁸, Iacob Pongrácz de *Sancto nicolao* în 1454²⁹, Iacob de Măcicaș între 1470 și 1478³⁰, alături de Ioan More și Vasa de Gamza (acesta din urmă figurând doar în 1470), Dan de Săcele în 1510³¹, Ioan Endredi în 1566³² sau proaspătul înnobilit Gheorghe Ciocănăști în 1600³³, castelanii din 1470, 1510 și 1600 fiind, fără îndoială, români.

Interesantă și mult mai bine aspectată documentar este modalitatea de atribuire a cetății și domeniului său, de regulă unor potențați ai vremii. Secolul al XIV-lea este irelevant în acest sens, nu același lucru putându-se afirma despre următorii 250 de ani. Cu deosebirea, sensibilă în opinia noastră, în ceea ce privește motivațiile cât și semnificațiile ce au stat la baza donației regale sau princiare. Din câte par a revela documentele integrate realităților politico-militare ce au marcat traiectul Banatului montan medieval de la statutul de parte componentă a regatului maghiar la cel de

ținut adiacent al principatului Transilvaniei, atribuirea cetății și a pertinențelor sale în secolul al XV-lea trădează fără nici un dubiu interesul puterii centrale de a valorifica plenar capacitățile sale militare și umane necesare susținerii efortului de război antiotoman, căci în ce mod ar putea fi interpretate gesturile repetate ale regalității (Vladislav I, Matia Corvin) de a atribui domeniul Jdioarei voievozilor Transilvaniei? Primul a fost Iancu de Hunedoara care, în 1444, își completează cu această nouă danie impresionantele stăpâniri pe care le deținea în comitatele Hunedoara, Timiș și Caraș. După doar doi ani însă domeniul va fi atribuit fraților Ioan și Mihail Orszag de Guth și lui Hagymassy de Beregsău³⁴, pentru ca în 1454 Ladislav V să îl dăruiască lui Iacob Pongrácz de Szentmiklósi³⁵. În 1464 Matia Corvin donează, la rândul său, cetatea Jdioara și *oppidum*-ul Lugoj (împreună cu satele aparținătoare) voievodului Ioan Pongrácz de Dendeleg și fratelui său, Andrei³⁶. Efectele donației se fac simțite și după moartea lui Ioan Pongrácz, de vreme ce văduva sa, Elisabeta, s-a simțit îndreptățită în 1478 să ceară juzilor, juraților și comunității din zona mărginașă (*suburby*) a cetății Jdioara (pe care o definește ca fiind *castri nostri*) să reconfirme dreptul de stăpânire al nobilului Iacob de Măcicaș (castelan de Jdioara în acei ani) asupra posesiunii *Perlew* aparținând districtului Lugoj, din aceeași zonă suburbană a Jdioarei³⁷. Pentru secolul al XV-lea se mai știe doar că în 1490 Jdioara a ajuns în stăpânirea lui Ioan Corvin³⁸, fiul defunctului rege Matia, însă moartea prematură a noului titular de donație desigur să a trecut stăpânirea Jdioarei în alte mâini, cele ale marcgrafului Georg de Brandenburg.

Incertitudinile politice din prima jumătate a secolului al XVI-lea, urmate de traumele militare suferite de regatul ungar au alterat capacitatea puterii centrale de a mai controla modalitățile de atribuire a posesiunilor regale în Banat. Este motivul pentru care, în opinia noastră, în prima jumătate a secolului, spre deosebire de cel anterior, donarea cetății și a domeniului său nu mai este, în primul rând, un gest de răsplătire a unor servicii credincioase ci, mai degrabă o încercare de captare a bunăvoinței unor personaje influente, care trebuiau atrase în jocul de putere ce s-a desfășurat după 1526 între tabăra susținătorilor lui Ioan Zápolya și cea a lui Ferdinand de Habsburg. Un păgubitor conflict intern, în care Banatul și elitele sale au fost atrase în mod inevitabil, fapt ce a dus la partizanat politic și militar, totul degenerând în drama anului 1541, urmată, pentru bănățeni, de cea a anului 1552. Două documente de la mijlocul secolului al XVI-lea, ce

implică și cetatea Jdioara, exprimă cel mai bine această stare de fapt: în ziua de 5 iulie 1548³⁹ regina Isabela se adresează Capitlului din Arad solicitând ca Petru Petrovici, comite de Timișoara și căpitan general al părților de jos ale regatului, să fie pus în stăpânirea a două părți din castrul Jdioara și a posesiunilor Nădrag și Zydımyr din comitatul Severin, precum și în stăpânirea totală a castrului Ceala (*Chalya*) cu pertinențele sale *Chalya, Peel, Zarchahaza, Kowazy, Panad, Cherfalwa, Gyarak, Kewy, Kerezthwar* și *Dezk* din comitatul Arad și a posesiunii *Thergowysthya* din comitatul Timiș, pentru credința cu care l-a slujit pe fostul rege, Ioan Zápolya. Stăpânirile menționate se pare că fuseseră atribuite anterior alesului Francisc Harazthy și lui Francisc Chorba de *Borsa*, însă ele au revenit sub control regal ca urmare a infidelității lui Francisc Harazthy (care ar fi încercat să bată monedă falsă) și a stingerii neamului prin *defectum seminis* în familia lui Francisc Chorba. Patru ani mai târziu, în 28 martie 1552⁴⁰, Ferdinand de Habsburg uzează la rândul său, pentru scurtă vreme, de dreptul de *dominium eminens*, ordonând comitelui de Timișoara să redea cetățile (*arces*) Ceala, Lugoj, Jdioara și Recaș măritului Ioan Lewa, familiar al curții, și aleșilor Ioan Forgach și Ioan Pazthoy, care s-au prezentat în fața sa pentru a susține că aceste cetăți au aparținut *ab antiquo* părinților și fraților lor, care și-au demonstrat în trecut fidelitatea față de Ferdinand. Cum aceste cetăți au căzut în mâna otomanilor, după care au fost recuperate, cei de mai sus au solicitat cu umilință ca ele să le fie redade, ceea ce Ferdinand a și solicitat, în semn de recunoștință pentru serviciile credincioase prestate de înaintașii lor.

Cele două documente, deși posterioare fazei consemnării conflictului de care aminteam, par să conțină ecouri ale acestuia, ilustrând încă insistențele cu care fiecare din cele două tabere a căutat să-și manifeste pretențiile de putere prin exercitarea dreptului de proprietate în zona Banatului montan, în anii în care răsturnările succesive de stăpânire au creat probabil o serie de anomalii în cadrul sistemului funciar bănățean. Nu poate trece neobservată hotărârea donatarilor de a răsplăti fidelitatea, un atribut necesar, dar schimbător în acele vremuri⁴¹.

De acum înainte, următoarea sută de ani a făcut din Jdioara și domeniul său obiectul predilect a numeroase danii și zălogiri succesive din partea principilor transilvăneni, scopul acestor transferuri de stăpânire fiind în absolut toate cazurile de natură pecuniară. Devine clar faptul că cetatea a încetat să mai reprezinte, în primul rând, un bastion al sistemului

de apărare bănăţean, căzut în desuetudine odată ce linia de demarcaţie a conflictului creştino-otoman s-a mutat spre vest şi nord-vest. În schimb, cetatea şi domeniul său au constituit un bun funciar folosit de principii transilvani atât pentru recompensarea credinţei unor apropiaţi, cât şi în vederea obţinerii unor sume de bani necesare, valoarea domeniului stabilindu-se în jurul sumei de 2000 de florini, în timp ce se ştie că censul datorat anual de locuitorii săi s-a ridicat, în 1566 de pildă, la suma de 80 de florini⁴². Însă toată această sarabandă de donaţii şi retrageri de stăpânire, zalogiri şi subzalogiri a produs în repetate rânduri o serie de perturbări în sistemul stăpânirii funciare din zonă, fapt devoalat de multe din documentele vremii. Am considerat, în consecinţă, interesant de reflectat modul în care, în doar 50 de ani, Jdioara şi domeniul său au schimbat nu mai puţin de şapte deţinători, nume şi funcţii semnificative în zonă, bani de Caransebeş şi Lugoj, tricesimatori, postelnici şi cancelari princieri, în mare parte nobili români bănăţeni. Dacă în secolele anterioare inconsecvenţa documentelor nu a permis reconstituirea întregului şir de stăpâni ai Jdioarei, pentru sfârşitul de secol XVI şi prima jumătate a secolului al XVII-lea succesiunea acestora poate fi refăcută cu uşurinţă, obţinându-se astfel o imagine interesantă asupra variatelor problematici iscate de conflictele de stăpânire.

Astfel, un document din 3 august 1584⁴³ aduce în discuţie o zalogire mai veche, efectuată de către fostul principe Cristofor Báthory către răposatul Ştefan Tompa pe vremea când acesta din urmă a fost ban de Caransebeş şi Lugoj (1575-1577), ocazie cu care îşi manifestă credinţa faţă de familia Báthory, sprijinindu-l cu trupe de elită pe Ştefan Báthory în 1575 şi împrumutându-l cu 1800 de florini pe Cristofor Báthory, sumă în schimbul căreia el va primi ca zalog cetatea Jdioara şi pertinenţele sale, împreună cu două moşii în comitatul Cluj, *Korod* şi *Papfalva*. Abuziv şi brutal în comportament, Ştefan Tompa a fost destituit din funcţie în iunie 1577, în urma plângerilor mai multor sute de ȧrani din părţile Caransebeşului, formulate în Dieta de la Turda din 21-25 aprilie 1577⁴⁴. Deşi părăseşte funcţia, Ştefan Tompa se pare că păstrează stăpânirile luate ca zalog, căci documentul din 1584 indică faptul că de-abia după moartea sa şi a unicului său fiu, Nicolae Tompa, problema succesiuni în aceste stăpâniri va fi ridicată în faţa scaunului de judecată al principelui Sigismund Báthory, care hotărăşte să atribuie cele două posesiuni din comitatul Cluj lui Blasiu Havasely, în timp ce Jdioara şi domeniul său au

fost din nou zălogite lui Ștefan Appafy de *Apanagyfalva*, consilier princiar, în schimbul sumei de 2000 de florini. Punerea în stăpânire a noului zălogitor s-a făcut în cursul anului următor, în ziua de 27 ianuarie 1585⁴⁵, fiind de față aleșii Ivașcu Vaida de *Bozy* și Petru Lippy de Cluj, în calitate de oameni de mărturie ai principelui, precum și vecini, comitanei și iobagi ai aleșilor nobili din comitatul Severin, districtul Caransebeș. Probleme au apărut în ziua următoare când, în numele alesului Bonifaciu Vaida de Caransebeș, servitorul său, nobilul Wolfgang Lyppay protestează în ceea ce privește o moară și un fânaș aflate pe cursul Timișului, în perimetrul cetății Jdioara, care ar fi aparținut de drept nobilului Vaida. Protestul se întemeia pe un act anterior, datat în 9 mai 1578, prin care Cristofor Báthory donează aleșilor bărbați Bona și Nicolae Vaida de Caransebeș, pentru fidelitate și servicii credincioase, o moară cu două roți pe râul Timiș, în perimetrul Jdioarei, moară care ar fi aparținut anterior lui Ioan Endredi, ce a murit fără urmași (era vorba de același personaj amintit în 1566 ca *prefecto castris Sydowar*). Protestul fiind luat în considerare, s-a hotărât ca în termen de 15 zile să fie aduse dovezile necesare soluționării problemei. Trei zile mai târziu, în 30 ianuarie 1585⁴⁶, punerea în stăpânire a lui Ștefan Appafy întâlnește noi opreliști, căci în fața Capitlului din Alba se înfățișează alesul Baltazar Tivadar de Jdioara, în numele alesului nobil Bonifaciu Vaida de Caransebeș, alături de Ioan Deș de Lugoj și Nicolae Dogan de Dragomirești pentru a protesta în ceea ce privește faptul că noul deținător, neștiind că anumite posesiuni din cadrul domeniului Jdioarei au aparținut reclamanților, a început să îi supere și tulbure în încercarea de a le uzurpa, spre prejudiciul și daunele lor manifeste. Au fost specificate: pământul *Felseo* și *Also Stwkath* din cadrul posesiunii Dumbrăvița (*Dombrowiczia*), stăpânite în indiviziune (împreună cu pădurile sale) de Bonifaciu Vaida și Ioan Deș, posesiunea Dragomirești aparținând lui Nicolae Dogan și Bonifaciu Vaida, precum și așezarea parțial populată *Zederyes*. Nu se cunoaște modalitatea prin care protestul a fost soluționat, dar devine evident faptul că asistăm la o suprapunere de stăpâniri mai vechi și mai noi, care au în centru cetatea Jdioarei și pertinențele sale, fapt ce a generat obișnuitele conflicte de proprietate, reflectate mai mult sau mai puțin în plan documentar.

Din această perspectivă, ținem să subliniem în mod deosebit că viitoare schimbare de stăpânire asupra Jdioarei, ce va avea loc în anul 1590, prezintă unul din puținele cazuri în care s-a păstrat întregul set de

documente care conțin derularea procesului de înstăpânire, cu contestațiile de rigoare și cu rezolvările lor. Este un exemplu interesant prin prisma modelului (clasic, de-altfel) pe care îl reflectă și care, în cazul altor situații similare, poate fi doar bănuț. Schimbarea s-a datorat, probabil, morții lui Ștefan Appafy, survenită înainte de 1590. Un act din 26 ianuarie 1590⁴⁷ ridică o problemă procedurală, apărută în urma refuzului văduvei lui Appafy, Ana Pernezi din *Apanagyfalwa*, de a reda cetatea și domeniul către administrația princiară, deși aceasta a returnat familiei suma de 2000 de florini, împrumutată anterior de defunct lui Ștefan Báthory. Deși nu s-a păstrat hotărârea finală în acest caz, cu siguranță că dreptul de stăpânire asupra Jdioarei a revenit la autoritatea centrală, căci în 30 martie 1590⁴⁸ Sigismund Báthory donează întreg castrul Jdioara (împreună cu instrumentele de război și armamentul aferent), târgul Jdioara (cu casa și curtea nobiliară) și posesiunile *Sidimirfalva*, *Zederyes* și Nădrag din comitatul Severin, districtul Caransebeș alesului Ștefan Ioșica, cubicular al principelui, și fraților săi Nicolae, Francisc, George, Ladislau și Wolfgang, pentru fidelitatea sa și serviciile aduse. Va fi doar începutul unei serii de donații succesive către Ștefan Ioșica, cuprinzând alte târguri, posesiuni și predii din comitatele Severin și Hunedoara.

Donația din martie 1590 și, mai ales, punerea în stăpânire propriu-zisă, a ridicat instantaneu o serie de contestații, consemnate cu rigurozitate în document. Astfel, încă din momentul punerii în stăpânire, nobilul Francisc Diacul (*Literatus*), servitorul alesului Bonifaciu Vaida de Caransebeș, în numele acestuia din urmă, s-a opus în ceea ce privește o casă din târgul Jdioara, o moară ruınată de pe cursul Timișului, reclădită între timp, și un fânăț de lângă moară. Tot în aceeași zi, nobilul Adam Ilie de *Berzews*, în numele nobililor Nicolae și Ioan, fiii răposatului Baltazar Tivadar de Jdioara, protestează pentru o casă din același târg. În a treia zi se va înregistra protestul înaintat de nobilul Ioan Duma de Tincova, în numele său și al lui Ștefan Duma și Wolfgang Măciș de Tincova în ceea ce privea posesiunea *Sidimirfalva*, despre care se știe că în secolul al XV-lea a aparținut familiei nobililor Măciș de Tincova⁵⁰. În a șaptea zi, același Francisc Diacul va protesta din nou în numele lui Bonifaciu Vaida de Caransebeș, de data aceasta pentru stăpânirea asupra văii *Stwkaveolgye* din perimetrul posesiunii Dumbrăvița din comitatul Severin. În sfârșit, în a 15-a zi aleșii Nicolae și Gașpar Toth de Caransebeș protestează și ei în ceea ce privea partea lor din posesiunea *Sidimirfalva*. În urma acestor opreliști

Ștefan Iojica a fost pus în stăpânirea imediată a castrului și târgului Jdioara (mai puțin cele două case, moara și fânașul) și a posesiunilor Nădrag și Zederyes, pentru care nu s-au formulat contestații, urmând ca protestele semnalate să fie soluționate prin noi acte în lunile următoare.

Menționam în rândurile anterioare faptul că păstrarea tuturor documentelor legate de această donație face posibilă reconstituirea până în cele mai mici amănunte a mecanismului complex de tratare și soluționare a permanentelor probleme de stăpânire – aspect major al societății medievale. Prima reglementare s-a produs în ziua de 3 mai 1590⁵¹, când este consemnată înțelegerea la care s-a ajuns între Ștefan Iojica și nobilii Ioan și Ștefan Duma de Tincova și Wolfgang de Măciș în privința posesiunii *Sidimirfalva*, la care nobilii Duma și Măciș renunță, ea fiind atribuită pe viață lui Ștefan Iojica. În schimb, Ioan Duma și urmașii săi obțin dreptul de a-și păste porcii în ghindăriile de pe teritoriul castrului Jdioara, aflate în apropiere de satul Tincova, localitatea de baștină a familiei nobililor de Măciș.

În 8 mai 1590⁵², același Ștefan Iojica ajunge la o nouă înțelegere, de data aceasta cu nobilul Bonifaciu Vaida de Caransebeș, în ceea ce privea casa din târg, moara, fânașul și valea *Stwkaveolgie*. Potrivit acestei înțelegeri, casa a fost cedată lui Iojica și fraților săi. Moara și fânașul au fost trecute, de asemenea, în aceeași stăpânire, cu condiția ca acesta să-i dea nobilului Vaida un loc asemănător sau o sumă de bani corespunzătoare. Cât despre valea *Stwkaveolgie*, se pare că ea a rămas în continuare în stăpânirea lui Bonifaciu Vaida.

În ziua imediat următoare, în 9 mai 1590⁵³, a fost rândul fraților Nicolae și Gașpar Toth de Caransebeș să renunțe la contestația făcută anterior, astfel încât partea lor din stăpânirea *Sidimirfalva* i-a revenit tot lui Ștefan Iojica.

În sfârșit, prin actul din 22 octombrie 1590⁵⁴, nobilul Adam Ilie de *Berzews*, în numele lui Nicolae și Ioan Tivadar, renunță la casa lor din târgul Jdioara în favoarea familiei Iojica.

În urma parcurgerii întregului șir de documente se poate observa că donația acordată de principe apropiatului său postelnic s-a definitivat sub toate aspectele, în pofida opreliștilor ce au fost formulate la un moment dat. Ceea ce nu putem ști este natura argumentelor persuasive ce i-a determinat pe reclamanți să renunțe la pretențiile lor, doar în cazul nobilului Bonifaciu Vaida cel donat oferind compensații. Este posibil ca acesta să fi fost

singurul contestatar capabil să aducă acte doveditoare, cel puțin în privința morii și a fânațului existând și astăzi actul donativ din 1578 în favoarea nobilului Vaida.

Afirmam anterior că donarea cetății și domeniului Jdioara a premers alte danii efectuate de Sigismund Báthory în favoarea familiei Iojica, pe măsură ce Ștefan Iojica își va consolida situația la curtea princiară, devenind cancelar și consilier al principelui. În această calitate, el va dobândi în anul 1596 două seturi de stăpâniri în comitatele Hunedoara și Severin. Primul set îi este donat la o dată incertă⁵⁵, cuprinzând târgul Bujor cu pertinențele sale⁵⁶, Fârdea și pertinențele⁵⁷, precum și posesiuni din castelul (*castellum*) Margina⁵⁸, toate situate acum în comitatul Hunedoara, dar reprezentând înainte de anul 1552 districte aparținătoare de comitatul Timiș, dispărut odată cu cucerirea otomană. În 25 august 1596⁵⁹ același *Magnifici domini* Ștefan Iojica obține târgul *Karani* din districtul Caransebeș și toată posesiunea *Olahsagh*⁶⁰ din districtul Lugoj, comitatul Severin. În cazul ambelor seturi de danii documentele specifică în mod special că aceste donații urmau să fie făcute în același mod și în aceleași condiții în care a fost acordată cetatea și domeniul Jdioara, cu plata censului, decimei, nonei, quinquagesimei, a taxelor și contribuțiilor ordinare și extraordinare. Donația va fi reconfirmată în 1597⁶¹, căci se pare că între aceste date stăpânirile ar fi fost ocupate de turci și apoi reluate de trupele principatului, motiv pentru care probabil că donația a fost reîntărită.

Implicat în complexele tratative cu Poarta și Curia papală din anii 1597-1598, care aveau ca scop împiedicarea alunecării Transilvaniei în sfera de influență habsburgică, Ștefan Iojica își vede periclitată poziția odată ce relațiile sale cu Sigismund Báthory încep să se deterioreze. Contemporanii săi i-au adus chiar acuzația de a fi intenționat să obțină tronul princiar pentru sine, profitând de inconsecvența și lipsa de hotărâre, atât de cunoscute, ale lui Sigismund Báthory. Prins în jocurile de putere, el sfârșește prin a fi acuzat de trădare în plină Dietă a Transilvaniei de către comisarii imperiali. Dezavuat de principele al cărui cancelar și consilier fusese, Ștefan Iojica va fi condamnat și executat în 1 septembrie 1598⁶². Din perspectiva studiului de față, moartea sa a determinat noi mutații interesante în ceea ce privește stăpânirea asupra Jdioarei. Rămasă fără deținătorul de drept, cetatea pare să își schimbe destinatarul, căci în 1 septembrie 1599⁶³ noul principe Andrei Báthory donează toate stăpânirile din comitatele Severin și Hunedoara, ce aparținuseră lui Ștefan Iojica, lui

Sigismund Sarvasaghi de Sarvasagh, atestat mai târziu, în 1607, ca și comite de Turda, fără îndoială unul din fideli potentalului transilvănean. Îndrăznm să afirmăm că a fost doar o schimbare aparentă, căci Sigismund Sarvasaghi s-a căsătorit cu văduva lui Ștefan Ioica, Barbara Füzy, devenind astfel tatăl vitreg al fiilor acestuia și reprezentant al intereselor lor, după cum va reieși din documente ulterioare. În ceea ce privește buna credință cu care el și-a îndeplinit aceste atribuții, nu am putea face decât speculații, lipsite însă de temei.

Stăpânirea vremelnică a lui Mihai Viteazul asupra principatului Transilvaniei s-a resimțit și asupra spațiului bănașean, știut fiind faptul că o serie de frunțași ai Banatului de Caransebeș și Lugoj au sprijinit militar ascensiunea domnului muntean; însăși Ștefan Ioica a tratat direct cu Mihai în 1597, găzduindu-l de Crăciunul aceluiași an în casa sa. Câteva din actele emise de domnul muntean reflectă asumarea de către acesta a atribuțiilor princiare în integralitatea lor, inclusiv aceea de a emite acte de danie din stăpânirile ce aparțineau de drept patrimoniului princiar. Astfel, în 1 ianuarie 1600⁶⁴, Mihai se adresează Capitlului din Alba, anunțându-i hotărârea sa de a dona alesului Gheorghe Borșun, zis și Pitar (*Pithar*) de Caransebeș, „pentru serviciile și credința sa, întreaga posesiune *Zarazany* din cadrul târgului Jdioara, ce aparține „castrului nostru Jdioara” (*ad Castrum nostrum Sidouar possessam*). O lună mai târziu, în 18 februarie 1600⁶⁵, cu ocazia înnobilării familiei Ciocănești și a acordării blazonului nobiliar, Mihai îl pomenește pe Gheorghe Ciocănești ca fiind „castelan al cetății noastre Jdioara” (*castellani arcis nostre Sidouar*), aceeași formulă posesivă vizavi de o fostă cetate regală, acum apanaj al principilor Transilvaniei. Intrigă această atribuire de posesiuni care, potrivit actelor prezentate anterior, ar fi trebuit să se afle sub controlul lui Sigismund Sarvasaghi. Se poate presupune că s-a ajuns chiar la un conflict de interese în ceea ce privește stăpânirea asupra Jdioarei și a pertinențelor sale, fiind posibil ca Mihai să nu mai recunoască donațiile făcute de Andrei Báthory cu câteva luni în urmă, afirmându-și propria autoritate asupra „cetății sale” (formulă ce exprimă foarte plastic conștiința proprietarului de drept) prin efectuare de danii în favoarea fidelilor săi. Răspunsul poate fi furnizat de un document din 7 septembrie 1605⁶⁶ prin care Sigismund Sarvasaghi de *Keowesd* își clamează dreptul de stăpânire asupra Jdioarei, „castrul său”, permițându-și ca în această calitate să doneze, la rândul său, întreaga posesiune *Haudsest* din comitatul Severin alesului Nicolae Harmadiai de Harmadia, *servitoris sui et prouisoris castri sui Sidouar*, motivația daniei fiind semnificativă pentru argumentația

noastră: cel donat și-a dovedit credința față de donatar în vremurile tulburi din urmă cu câțiva ani, pe când a apărut timp de 27 de zile cetatea Jdioara de armata voievodului Mihai al Țării Românești, inamic al Transilvaniei. Devine evident astfel faptul că și în Banatul de Caransebeș și Lugoj, prin aceste caz particularizat al Jdioarei, autoritatea impusă de domnul muntean a produs perturbări la nivelul sistemului de stăpânire funciară, unul din motivele pentru care Mihai a pierdut sprijinul elitelor politice transilvănene și apoi controlul asupra principatului.

În ceea ce privește Jdioara și domeniul său, noi mutații intervin în anii ce urmează. Afirmam anterior că donația realizată în septembrie 1599 ni s-a părut doar o schimbare aparentă de deținător, noul donat, Sigismund Sarmasaghi, fiind tatăl vitreg al fiilor lui Ștefan Iojica prin căsătoria sa cu văduva cancelarului, Barbara Füzy. Preluând responsabilitatea asupra acestora, probabil că el doar a tutelat moștenirea familiei Iojica, pentru a o transmite la majorat descendenților familiei. Un document din 15 noiembrie 1607⁶⁷ pare a justifica o asemenea presupunere – acesta conține înțelegerea la care au ajuns Sigismund Sarmasaghi de Sarmasagh, comite de Turda, și Paul Keresztesy⁶⁸ de *Nagymegier* în ceea ce privește toate acele stăpâniri din comitatele Severin și Hunedoara (de revăzut donațiile din anii 1590 și 1596) ce au aparținut familiei Iojica și au fost preluate de comitele de Turda în 1599. Practic, Sigismund Sarmasaghi, susținând că reprezintă interesele consoartei sale, Barbara Füzy, și a fiilor săi vitregi, Sigismund și Gabriel Iojica, zălogește cetatea Jdioara cu posesiunile Jdioara, Nădrag, Sidimir și *Zederyes*, precum și posesiunile din comitatul Hunedoara (Bujor, Fârdea) lui Paul Keresztesy și urmașilor săi pentru suma de 1000 de florini⁶⁹, pe o perioadă de 12 ani. Se precizau două condiții: dacă Sigismund Sarmasaghi dorea stăpânirile înapoi, el ar fi trebuit să achite suma împrumutată lui Keresztesy. Dacă însă acesta din urmă nu ar mai fi dorit să păstreze zalogirea, dar nici nu ar fi primit banii înapoi, el ar fi urmat să beneficieze de alte două posesiuni ale lui Sigismund Sarmasaghi din Transilvania – *Sarmasagh* și *Keowesd*. Cum înțelegerea a rămas în picioare, Paul Keresztesy va fi pus în stăpânire în 7 iunie 1607⁷⁰, respectându-se procedurile aferente în integralitatea lor. Ceea ce nu putem ști este scopul pentru care Sigismund Sarmasaghi a zălogit ansamblul stăpânirilor familiei Iojica, nefiind deloc clar dacă suma obținută a fost utilizată în folosul copiilor Iojica sau în propriul său interes.

Cert este că peste ani, în 1627, unul din copiii lui Ștefan Iojica, Sigismund Iojica de *Braniczka* (Brănișca), declanșează în numele său și al rudelor sale procedurile necesare recăpătării patrimoniului funciar părintesc. În 14 aprilie 1627⁷¹, Sigismund Iojica s-a prezentat în fața scaunului de judecată al principelui Gabriel Bethlen pentru a arăta că în urmă cu mai mulți ani tatăl său vitreg, Sigismund Sarmasaghi, a zălogit pentru 1000 de florini castrul părintesc (*castrum suum paternum*) Jdioara cu pertinențele sale și alte posesiuni din comitatele Severin și Hunedoara lui Paul Keresztesy pe o perioadă de 12 ani. După scurgerea acestui timp, Sigismund Sarmasaghi, în numele răposatei sale soții și al urmașilor ei, dorind să recapete stăpânirile, Keresztesy solicită înapoi suma împrumutată. În mod surprinzător, Sigismund Sarmasaghi a refuzat să facă acest lucru, astfel încât Sigismund Iojica s-a văzut obligat să plătească el suma pentru a reentra în stăpânirea bunurilor părintești. Câteva zile mai târziu, în 20 aprilie 1627⁷², notarii jurați ai Cancelariei princiare îi transmit ordinul lui Paul Keresztesy ca după ce va ridica suma de 1000 de florini să redea complexul de stăpâniri lui Sigismund Iojica de Brănișca.

Scopul pentru care acesta a insistat să reintre în drepturile sale se clarifică printr-un nou document, datat în 16 august 1627⁷³: din evidente rațiuni financiare, el zălogește la rândul său cetatea Jdioara și posesiunile Jdioara și *Zederyes* din comitatul Severin, împreună cu iobagii lor (29 la Jdioara și 16 la *Zederyes*), lui Iacob Restys de Raguză (*Ragusio*) pentru suma de 1400 de florini (de remarcat că anterior el achitase suma de 1000 de florini pentru toate stăpânirile recuperate) pe o perioadă de 6 ani. Tranzacția pare cu atât mai avantajoasă cu cât noul deținător își propunea să realizeze anumite construcții (probabil consolidări) în valoare de 200 de florini prin aducerea unor coloniști, care urmau să se și stabilească în zonă și pentru care Iacob Reszys trebuia să îi plătească lui Sigismund Iojica câte 16 florini de persoană.

La scurgerea celor 6 ani, în 1633, Jdioara se pare că își schimbă din noul stăpânul, ajungând, în împrejurări necunoscute nouă, în stăpânirea lui Sigismund Fiat⁷⁴. Noua zălogire a ridicat de la început probleme, căci Sigismund Fiat se pare că încercat să plătească mult mai puțin pentru castrul Jdioara, fapt care l-a determinat pe Gheorghe Rákóczy I să îi solicite plata imediată a sumei de 1400 de florini⁷⁵. Este neclar de ce zălogirea a fost efectuată de principe și nu de familia Iojica, în stăpânirea căreia Jdioara se afla din nou de drept din anul 1627. În orice caz, situația se limpezește în

1634, atunci când Sigismund Fiat, plătind doar parțial suma, a fost decăzut din drepturi, Jdioara revenind familiei Iojica, reprezentată de Gabriel și Farkas Iojica, cei care achită suma de 1400 de florini lui Sigismund Fiat⁷⁶. Cu toate acestea, vexat probabil în interesele sale, nobilul Fiat a continuat să șicaneze familia lui Gabriel Iojica, refuzând inițial să ridice suma și să cedeze cetatea, după care, părăsind-o la porunca expresă a principelui, el ia cu sine o serie de bunuri aparținătoare de cetate (arme, veșminte), fapt ce a necesitat o nouă somație princiară de a se conforma ordinelor⁷⁷. Că nu s-a mai ajuns la nici o înțelegere între Gabriel Iojica și Sigismund Fiat o dovedește și faptul că, atunci când primul îl solicită, în 29 iunie 1636⁷⁸, pe Sigismund Fiat să se ocupe o vreme de cetate, pe care Iojica nu dorea să o lase fără supraveghere, cel solicitat refuză încă o dată să se supună cererii.

Ceea ce s-a întâmplat ulterior cu cetatea și domeniul săi ține de evenimentele generale în care Banatul de Caransebeș și Lugoj a fost angrenat la mijlocul secolului al XVII-lea. Cedat în 1658 otomanilor, el și-a pierdut stăpânii de pământuri tradiționali și și-a văzut înlocuit întreg sistemul de stăpânire funciară cu unul nou, de tip oriental, apanaj al sultanului și al elitei sociale otomane.

Concluzionând, derularea documentației referitoare la traseul istoric al cetății regale Jdioara, urmărit din perspectiva ansamblului său funciar și al șirului de deținători, relevă un parcurs zbuciumat, marcat de numeroase schimbări și alternanțe. Donată sau zălogită de regi și principii, ea s-a dovedit mereu, pe parcursul a mai bine de 250 de ani, o modalitate de recompensare atrăgătoare pentru înalți demnitari ai țării sau ai zonei, de la voievozi ai Transilvaniei, la cancelari princieri sau bani de Caransebeș și Lugoj. Dacă, într-o primă fază, în secolul al XV-lea și în prima jumătate a secolului următor, rolul atribuirii cetății a fost cel predominant militar, deținătorii ei urmând să îi valorifice potențialul material și uman ca parte integrantă a sistemului de apărare a Banatului medieval, într-o fază următoare, specifică sfârșitului de secol XVI și primei jumătăți a secolului al XVII-lea, interesul pecuniar pare a fi mobilul cel mai frecvent al deselor donații și zălogiri care au ca obiect cetatea și pertinențele sale. Toate aceste acțiuni, în special cele din intervalul 1584-1636, dau măsura complexelor probleme generate de incidența mai multor interese de stăpânire funciară. Am considerat utilă și interesantă prezentarea detaliată a pașilor urmați în aplicarea procedurilor de donare și zălogire, cu atât mai mult cu cât, în cazul donației din anul 1590, păstrarea tuturor documentelor aferente a

permis reflectare integrală a funcționării mecanismelor juridice ale vremii, situație destul de rar întâlnită în cazul Banatului montan medieval, unde distrugerile provocate atât de des de incursiunile militare ce s-au derulat pe parcursul atâtor secole au determinat pierderi masive ale documentației vremii.

Ligia Boldea

Muzeul Banatului Montan Reșița
B-dul Republicii, nr.10

NOTE

1. Maria Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 88.
2. Ioan Hațegan, *Pavel Chinezu*, Timișoara, 1994, p. 125; Avram Andea, *Banatul cnezial până la înstăpânire habsburgică (1718)*, Ed Banatica, Reșița, 1996, p.122-125.
3. Adrian Bejan, *Cetatea feudală Jdioara*, în *Materiale și cercetări arheologice*, XIV, Tulcea, 1980, p. 514-523.
4. Dumitru Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, BHAB, XIX, Ed. Banatica, Timișoara, 1998, p. 209.
5. *Ibidem*, p. 440.
6. Engel Pál, *Magyarország világi archontológia 1301-1457*, I, Budapesta, 1996, p. 467.
7. Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică*, Ed. MEGA, Cluj-Napoca, 2005, p. 292.
8. A. Bejan, *op.cit.*, p. 522.
9. A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 522. Ca și material de construcție autorul emite ipoteza existenței unei surse utile de granodiorite în apropiere de Jdioara, care ar fi furnizat materialul necesar ridicării cetății.
10. *Ibidem*, p. 179-180 și 229.
11. Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II, Budapesta, 1884, p.306 (în continuare Pesty Fr. *Krassó*). În 16 decembrie 1320 este pomenit Dionisie Széchy, primul castelan cunoscut al cetății Jdioara, cel care va fi răsplătit de regele Carol Robert pentru serviciile credincioase în 1322, an în care el avea în subordine și cetatea Mehadia. Vezi și M.Holban, *op.cit.*, p. 93 și 97.
12. A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 43. Aceeași părere a fost avansată la sfârșitul secolului al XIX-lea de Pesty Fr. în *Krassó*, II, p. 306.
13. Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Timișoara, 1981, p. 115; Pesty Fr., *op.cit.*, IV, p. 61 și 107;
14. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 225-228.
15. C. Feneșan, *op.cit.*, p.115.
16. *apud* A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 318.
17. *Ibidem*, p. 281.
18. Pesty Fr., *Krassó*, III, p.444.

19. A. A. Rusu, *op.cit.*, p. 328.
20. Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiák korában*, II, Budapest, 1898 (comitatul Timiș).
21. Adrian Magina, *Opțiuni confesionale în rândul nobilimii din Banat (secolele XV-XVII)*, în *Anuarul școlii doctorale „Istorie. Civilizație. Cultură”*, I, Cluj-Napoca, 2005, p. 119-120.
22. Ligia Boldea, *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XVI (origine, statut, studiu genealogic)*, Ed. Banatica, Reșița, 2002, p. 165.
23. Bunăoară, în timpul gravei crize care a marcat tronul Ungariei în urma decesului lui Ludovic I în 1382, pe fundalul luptelor pentru putere dintre partida lui Sigismund de Luxemburg și susținătorii lui Ladislau de Anjou - Durazzo, răsculații au reușit să ocupe în 1386 cetățile bănățene Timișoara, Becej, Vârșeț, Orșova, Jdioara, Caransebeș și Mehadia, cetăți care vor fi mai apoi recuperate, în 1387, de Ladislau Losonczy pentru Sigismund de Luxemburg. Vezi, Pesty Fr. *op.cit.*, II, p. 306.
24. vezi nota 11.
25. Pesty Fr., *op.cit.*, III, p. 306. El apare cumulând castelania cetăților Jdioara, Mehadia, Sebeș și Orșova.
26. *Ibidem*, p. 298.
27. Idem, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, III, Budapest, 1878, p. 21.
28. Idem, *Krassó*, III, p. 381. Frapează oarecum conținutul acestui document, în care se prezintă ordinul regelui Vladislav I adresat celor doi castelani de a reda castrul Jdioara fidelilor bărbați Gabriel și Ștefan, fiii lui Posa. Documentul pare a reitera un ordin anterior regal, pe care castelanii se pare că l-au ignorat. Semne de întrebare ridică această solicitare de transfer de funcție, fiind posibil ca nou-însăcunatul rege Vladislav să fi încercat schimbarea garniturii de conducere a cetății cu oamenii săi de credință. Faptul că cei doi erau frați confirmă un obicei al epocii, întâlnit și în cazul băniei de Severin, de a se numi frați în funcție, o interesantă și, desigur, fructuoasă „colegialitate”.
29. *Ibidem*, p. 400.
30. L. Boldea, *op.cit.*, p. 267. Iacob de Măciș a obținut această funcție datorită fidelității sale manifestate față de regele Matia Corvin, materializată prin participarea sa directă la campaniile din anii 1463-1464.
31. Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania (1440-1514)*, Ed. Enciclopedică, București, 2000, p. 431; A.A. Rusu, *Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1997, p. 288.
32. Pesty Fr., *op.cit.*, IV, p. 86.
33. C. Feneșan, *op.cit.*, 115.
34. Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családjai*, I, Budapest, 1896, p.143.
35. Pesty Fr., *op.cit.*, III, p. 367. În această calitate el îi însărcinează cu administrarea pădurilor din cadrul pertinențelor cetăților Jdioara și Lugoj pe nobilii Mihail și Ștefan, fiii lui Gheorghe Sugar.
36. Iuliu Vuia, *Districtus Walachorum. Cercurile românești bănățene*, Timișoara, 1929, p. 30.
37. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 444.
38. Lendvai M., *op.cit.*
39. Pesty Fr., *op.cit.*, IV, p. 44.
40. *Ibidem*, p. 61.

41. Se știe, bunăoară, că în 1534 comunitatea nobililor din Caransebeș și Lugoj a fost, în marea ei majoritate, partizană a regelui Ioan Zapolya (vezi Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului Severin*, II, Caransebeș, 1900-1902, p. 7-9). În același timp, membri ai familiei nobililor Racoviță de Caransebeș și-au manifestat deschis partizanatul față de Ferdinand de Habsburg (vezi, L. Boldea, *op.cit.*, p. 327), după cum un reprezentant al familiei nobile Bucoșnița de Caransebeș va servi în calitate de sol aceleași cauze în 1552 (cf. C.Feneșan, *Banatul de Caransebeș și Lugoj între Habsburgi și Poartă în anul 1552*, în *Studii și materiale de istorie medie*, XII, 1994, p. 164).
42. În 6 iulie 1566 Ioan Sigismund îi cere alesului Ioan Endredi *prefecto castris Sydowar* să aplice scutirea de 60 de florini pe care a acordat-o posesiunii Idioara și locuitorilor săi în semn de clemență. Vezi Pesty Fr., *op.cit.*, p. 86.
43. Pesty Fr., *op.cit.*, p.107.
44. C. Feneșan, *Despre privilegiile Caransebeșului și Căvâranului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, XX, 1977, p. 305-309.
45. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 111.
46. *Ibidem*, p. 113.
47. *Ibidem*, p. 130.
48. *Ibidem*, p. 142.
49. Despre care se crede că a fost înrudit cu Sigismund Báthory prin soția sa, Barbara Füzy, pe care principele o numea *consanguinea nostram*. Apud Theodor Trâpcea, *Un bănățean, cancelar ardelean, în luptă cu Habsburgii, pentru autonomia Transilvaniei*, în *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, XII, 1969, p. 225.
50. L. Boldea, *op.cit.*, p. 264-265.
51. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 153.
52. *Ibidem*, p. 154.
53. *Ibidem*, p. 157.
54. *Ibidem*, p. 167.
55. *Ibidem*, p. 181. Sigur este doar anul – 1596.
56. A fost vorba de stăpânirile Zochen, Kitest, Ungurești, Beya, Zederyes, Kaperlo, Dayest, Zighet, Supan, Zudok, Pogănești, Serpest, Făgețel, Suponiest, Klachowa, Zuzany, Stoicești și prediile Kerle, Hercest, Balozina, Bukulencz și Spini.
57. Posesiunile Ferde, Brazowa, olah Drewdia, Cherimidia, Puri, Drăgșinești, Drinowa, Prodănești, Bochesti, Giurești, Berna, Kelchest, Matnik, Ciocănești, Bănia, Ighaz, Ruginos, Gladna, Zolt, Zerb, Kosoniesth, Zarazany, Butinest, Hawagest, Brechest, Valelupa și Românești.
58. Poieni, Lunca și alpiumque Bassahawassa.
59. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 184.
60. În secolul al XV-lea, în 1439, moșia va fi împărțită între familia Oloșag și nobilii de Mâtnic. Vezi, Pesty Fr., *op.cit.*, III, p. 367-369.
61. *Ibidem*, IV, p. 211.
62. Th. Trâpcea, *op.cit.*, p. 228-229.
63. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 225.
64. *Ibidem*, p. 229.
65. C. Feneșan, *Documente...*, p. 115.
66. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 240.

67. *Ibidem*, p. 241.
68. Anul în care se realiza zălogirea reprezintă momentul dintre cele două perioade în care el a deținut funcția de ban de Caransebeș și Lugoj (1605-1606 și 1610-1613). Vezi, Sorin Bulboacă, *Structuri politice și confesionale în Banatul Lugojului și Caransebeșului (1552-1658)*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2004, p. 53.
69. Surprinde suma, căci doar castrul Jdioara și pertinențele sale au fost zălogite în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea pentru 1800-2000 de florini.
70. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 259.
71. *Ibidem*, p. 284.
72. *Ibidem*, p. 286.
73. *Ibidem*, p. 287.
74. Personaj influent al Banatului de Caransebeș și Lugoj, el deținând pe rând demnitățile de comite de Severin (1617-1618), primar de Caransebeș (1619-1620), viceban de Severin (1619-1627) și tricesimator al Caransebeșului, Lugojului și Zăicaniului (1627-1640). Vezi, Dragoș-Lucian Țigău, *Familia Fiat de Armeniș în secolele XV-XVII*, în *Banatica*, 14, 1996, p. 49-50.
75. Pesty Fr., *op.cit.*, p. 293.
76. *Ibidem*, p. 295.
77. *Ibidem*, p. 304.
78. *Ibidem*, p. 307.

SUR LES AVATARES D'UNE CITÉ MÉDIÉVALE: JDIOARA DES ANNÉES 1548-1658

Résumé

L'histoire du Banat médiéval a été marquée par les vicissitudes d'une contrée de frontière, trouvée en permanence à la confluence des intérêts et des conflits de nature politique et militaire, qui ont sollicité plusieurs fois ses ressources humaines matérielles et militaires. En qualité de base d'attaque ou de couloir de pénétration pour des assauts externes, Le Banat a fonctionné comme une plaque tournante des frontières sudique du royaume hongrois et ultérieurement du principat de la Transylvanie fait qui a déterminé les facteurs du pouvoir de prendre les mesures adéquates pour la mise en valeur du potentiel stratégique et militaire de cette zone d'entre le Danube, Mureș et Tisa.

La création des comitats, formes territoires et administratives inspirées selon le modèle occidental, a constitué une première initiative en ce sens, mais pas suffisant, dans le dressement d'une identité médiévale qui a supposé le cumul dans ces formules des attributions administratives, fiscales, judiciaires ou militaires délégués par le pouvoir central vers des dignitaires doués avec toutes les prérogatives correspondantes à cette fonction. Tour à tour, pour Timiș (1177), Cenad (1197) et Caraș (1200) se sont établis des aréels bien définis aux débuts de leur existence, plus tard (pendant les XIV-XV-e siècles) toute une série d'incertitudes en ce qui concerne les limites territoriales et les attributions spécifiques aux dignités avaient créé une image en quelque mesure confuse pour l'espace banatien, incertitudes souvent remarquées dans les documents de l'époque. C'est significative, sans doute, pour l'histoire du de la contrée la création du Banat de Severin, un problème encore disputé dans l'historiographie roumaine. Sa constitution s'est produite dans une période de grandes troubles politiques existantes dans toute la zone, ayant pour cause tant par les rapports tensions d'entre l'Hongrie catholique et la contrée des Asanești, le dernier étant un polarisateur de la solidarité générale orthodoxe constitué aussi des roumains sud-danubiens, que la grave invasion venue des steppes asiatiques, qui a frappé en 1241 même l'aire de logement des roumains. Le besoin de la constitution, dans une zone si instable, d'une structure administrative et militaire bien consolidée s'est imposée en soi tout le long du XII-e siècle. *La Diplôme des Chevaliers Ioanites* parle sur l'existence en 1230 de la Terre de Severin, de l'année 1233 datant la première attestation d'un ban de Severin, dans la personne de Luca ou Iula. En dépit de ce fait, on apprécie que seulement de 1260 on peut parler vraiment de cette institution administrative et militaire, dans les décennies suivantes la royauté étant obligée à faire appel aux services des Chevaliers Ioanites (en 1247) ou aux barons du royaume (en 1260) pour la défense des frontières sudique de celui-ci, fait qui suggère l'inexistence dans la région de tels formes d'organisation et défense. La manque d'efficacité de ces deux formes a déterminé finalement la création du Banat de Severin comme institution royale, placée dans la subordination d'un haut dignitaire qui, simultanément avec l'évolution du royaume hongrois et l'agrandissement des menaces qui planaient sur la ligne danubienne, ont étendu leur autorité même sur les régions centrales du Banat.

La création des comitats et du Banat de Severin n'aurait pas été suffisant pour maintenir le système de défense de toute la zone; pour cela s'avèreront indispensables les fortifications qui se sont répandues dans tout le Banat, constituant un vrai réseau. Facteurs de première importance pour le système militaire médiéval, les cités ont été dotées avec des corps sous le commandement des châtelains et capitaines, subordonnés directement au roi ou à des commandants nommés par celui-ci, constituant en même temps des éléments d'équilibre politique, militaire et social dans la région. Attestes en commençant avec le XIII-e siècle, leur nombre agrandira au cours des XIV-XV-e siècles, Un apport spécial au dressement, l'entretien et le servage de ceux-ci venant de la part des habitants de la contrée, dirigés par les élites sociales roumaines, dans une succession des générations qui ont développé un modèle existentiel adapté à l'époque. Se sont imposées, pour la première fois, les puissantes cités de Severin et de Timișoara, en pôles déterminants du système défensif du Banat médiéval, y ajoutant les fortifications qui ont renforcé la ligne danubienne (Orșova, Cuvin, Horom, Pojejena, Saint Ladislau, Peci, Dranko, Svinița, Ogradena, Gureni), celles situées dans le cours moyen et inférieur de la rivière de Timiș (Caransebeș, Lugoj, Jdioara, Turni Ruieni) ou dans la zone centrale du Banat (Mehadia, Carașova, Ilidia, Bârzava, Cuiеști, Bocșa).